

Զ Ր Ա Ղ Ա Յ

(Անցածից պատկեր)

Ա. ՆԱՄԱԼԵԱՆԻ

I.

ՆՈՐ ԽՄԲԱԳՐԻ ԾՆԻՆԼԸ

1879 թւի հոկտեմբեր ամսի երեկոններից մէկն էր: Դուրսը լաւ եղանակ էր և ամեն մարդ աշխատում էր օգտուել ասարւայ այդ ժամանակի տաք և պարզ օրերից՝ մի կուշտ զբօսնելու: Փողոցներում, ճեմելիքներում անց ու գարձ անողների թիւը անհամար էր:

Դանդաղ և անհոգ շարժւող ամբոխի միջով անցնում էր շտապով մի երիտասարդ, որ ամենեւին չէր նկատում իւր շուրջը կատարւածը: Այլալլա՞ծ և բարկացած դէմքով նա առաջ էր գնում՝ ձեռքին բռնած մի հաստ տետր՝ գլանաձև կօլօլած և թելով կապկպած:

Ծուեց նա ձախ մի փողոց, յետոյ աջ, դարձեալ ձախ, մտաւ մի մեծ տուն, բարձրացաւ սանդուղքներով մինչև երկրորդ յարկը, բանալիով բացեց իւր բնակարանի դուռը, մտաւ սենեակը՝ շարժեց մի կողմ գլխարկը և կապած տետրը և ինքը բարկացած ընկաւ մահճակալի վերայ:

—Այսքան սպասեմ և այսպէս պատասխան ստանամ, անպիտաններ, մրթմրթաց նա և լռեց:

Կորկոտեանը (այդպէս էր երիտասարդի ազգանունը) ամբողջ մի տարի է սպասում էր, որ իւր յօդւածը տպւէր և նորան այսօր-էգուց ասելով հանգստացնում էին: Այժմ նա դարձաւ տուն իւր ձեռա-

գրով, իւր անտիպ մնացած յօդաճով: Իսկ նա յոյսեր ունէր. նա կարծու՞մ էր թէ, իւր «գրական տեսուածութիւնով» մի հետաքրքրական և ոգելից գրածք է տալիս հասարակութեան:

Այդ օրը նա գնացել էր խմբագրի հետ վերջնականապէս խօսելու և նորանից վճռական պատասխան ստանալու: Եւ յետ դարձաւ անբաւական նորա պատասխանից:

Երկայն չը կարողացաւ նա պառկած մնալ, վերկացաւ տեղից, վեր առաւ իւր ձեռագիրը, ազատեց նորան կապանքից, նստեց փոքրիկ սեղանի մօտ և սկսեց նորա այս ու այն կողմերը աչքի անցկացնել: Կարդալով յօդածը՝ նա ևս նկատում էր, որ չիրաւի յօդածը գրած է բաւականին թույլ և իւր հեղինակի հիմնական «հայեացքները» այժմ իրան երևում էին զուրկ խորութիւնից և որոշակի լինելուց: Այս փոփոխութիւնը թէև այժմ նա զգում էր, բայց աշխատում էր իրանից առհասարակ հեռացնել զանազան կասկածներ և յամենայն դէպս դեռ այնքան մեծ կարծիքի էր յօդածի մասին, որ վճռեց կամ նոր խմբագրութեան դիմել, կամ առանձին բոօշիւրով հրատարակել: Նա չէր կարողանում կամ թէ չէր ուզում հաւատալ, որ իւր գրչի ծնածը կարող է աւելորդ համարւել: «Յօդածը կարող է փոքր ինչ անկատար լինել. բայց նա դարձեալ իւր մէջ կ'արձանացնի հեղինակի տաղանդը և մտածմունքի եղանակը»:

— Միթէ՞ կարելի է փչացնել մի քանի ամիսների աշխատանքը: Զարմանալի մարդիկ են. ուրեմն միևնոյնն է տասն թերթ մի բան գրած՝ թէ չը գրած: Անպատճառ տպագրել կը տամ և տեսնեմ թէ ինչպէ՞ս չեն հաւանիլ յօդածս: Անշնորհակա՛լ մարդիկ: Լա՛ւ. դուք ձերը արէ՛ք, ես էլ իմը կ'անեմ:

Կատարելապէս զայրացած՝ նա վեր թռաւ տեղից և սկսեց շուտ-շուտ մանգալ սենեակում: Նա մրմռալով անիծում էր խմբագրին, որ այնպէս պարզ և անպաճոյճ կերպով նորան յայտնեց թէ «ձեր յօդածը չենք կարող տպել, նա շատ անկատար է և թույլ. մեք շատ նիւթ ունենք»: Դժբաղդաբար ոչինչ չէր կարող ասել նա խմբագրութեան հերթակալին և եթէ ասէր էլ՝ բոլորովին աւելորդ կը լինէր:

— Դուք խմբագիրներ չէք, բղաւեց նա վերջապէս խուլ սենեակում, այլ գիշակեր գազաններ. դուք գիշատում էք մարդկային հո-

գին, դուք կրծում էք հեղինակի ոսկորները. դուք մեռցնում էք և թաղում տաղանդը, եռանդը, հանճարը՝ Ա՛հ, տաղանդակեր, եռանդաբեկ, հանճարասպան գազաններ:

Յանկարծ միտքը եկաւ, որ այնպիսի սաստիկ գրգռւած դրութեան մէջ, նա կարող էր մի սարսափելի պատկեր դուրս բերել, որ յետոյ պէտք կը գար մի որ և է յօդւածի համար: Ուստի ձեռքը առաւ գրիչը և շտապեց նախ և առաջ թղթի մի անկիւնում գրել «տաղանդակեր, եռանդաբեկ և հանճարասպան» բառերը: Վախենում էր, որ յետոյ մոռանայ այդ հրաշալի բառերը:

Մի քանի տող փոքրիկ յառաջաբանում նա նկարագրեց միջին դարերի մտաւոր ճնշումը, որչափ նա յիշում էր մի ժամանակ սերտած պատմութիւնից. «Անմահ Գալիլէն պէտք է զոհւէր արիւնածարաւ կաթոլիկ հայրերից, որովհետեւ նա չը ցանկացաւ նոցա խմբագրութեան տալ իւր փալլուն կարծիքները և խոհերը: Իւրաքանչիւր օր ամեն մէկ խմբագիր՝ մօտ մի տասը Գալիլէ է յօշոտում, որ մի տարւայ մէջ կ'անէ այն քիչից մի քանի հազար: Եւ այդ հազարների համար մտածող չը կայ: Խաչակիրների արշաւանքի նման մի գոռ շարժում է հարկաւոր, որ ջախջախի մեր դարու սելջուկներին: Ո՛հ, Երուսաղէմ, կորա՛ր դու: Ո՛վ հանճար, ընկճեցիր ամենակալ խմբագիրների կողմից...»:

Եւ այդպէս նա երկայն կը շարունակէր իւր ոգևորւած յօդւածը, եթէ յանկարծ նորա ուսը թափ տալով Զառափեանը չը զարթնացնէր լարւած դրութիւնից:

— Ի՞նչ ես անում, Կորկոտեան, ոտանաւո՞ր ես դրում թէ դարձեալ ճառ ես պատրաստում: Սաստիկ ոգևորւած էիր:

— Շատ ժամանակ է՞ այստեղ եռո Բարեւ, Սիմօ՛ն:

— Ձէ՛, հէնց այս է՝ որ մտայ: Ա՛ տղայ, ի՞նչ է պատահել քեզ. բոլորովին սփռնած ես. աչքերդ շաղւած են:

— Փոքր անհանգիստ գիշեր եմ անցկացրել. գլուխս ծանրութիւն է զգում. այժմ էլ նստակ եմ գրում: Իսկ յիրաւի մի յօդւած մտադիր եմ այս երեկոյ գրելու. էգուց ե՛կ ճաշից յետոյ միասին կարդանք: Միքայէլին էլ քաշ տո՛ւր: Ինչ թագցնեմ քեզնից, հէնց հիմի էլ մի քիչ այդ յօդւածովն եմ զբաղւած:

— Կը գանք անպատճառ: Մեր տղայ, արդիւնաւոր գլուխ ունես,

Հանաքը դէն դրած: Դու քո տաղանդը չես ճանաչում: Մի քիչ մտածի՛ր ասածիս վերայ: Ինչքան յօդաձևեր ունես անտիպ. ես քեզ քանի անգամ ասել եմ. ինչո՞ւ չես խմբագրութիւնների հետ մօտ ծանօթանում. ուրախութիւնով կը տպեն:

— Զարթէ, եղբա՛յր: Ի՞նչ խմբագրութիւններ ունենք:

— Ճշմարիտ է. բայց նոցա էլ կը գրգռես, կը շարժես մէկ:

— Այդ ինքս էլ եմ մտածել. բայց մինչև մեք մեր խմբագրութիւնը չ'ունենանք, ո՛չ մի բան չենք կարող անել: Իսկ այժմ միայն ողորմութեան նման շնորհք ենք ստանում մեր խմբագրութիւններից, երբ մեր յօդաձին տեղ են տալիս:

— Որ ասում եմ գու քո տաղանդը մեռցնում ես: Գեղեցիկ առաջարկութիւն: Դու այնպէս խօսքի՜ միջում մէկ գիւտ արիր: Խմբագրութեան մասին անպատճառ պէտք է խօսենք. ես կը կանչեմ մեր տղերանց խորհրդի. հէնց էգուց, յօդաձող կը կարդաս, յետոյ կը խօսենք:

— Վաղուց ժամանակն էր. Արմօն, բայց մտածում էի դժուարութիւնների մասին. ծախքեր են հարկաւոր. խմբագիր է հարկաւոր:

— Իէ, բաւական է, ինչքան քեզ համեստ պահեցիր: Դու ես լինելու խմբագիրը:

— Եղբա՛յր, դարտակ չը խօսենք. թող էգուց ժողովենք, դատենք: Իմ այժմ գրելի յօդաձն էլ հէնց պատահաբար այդ առարկային է մասամբ վերաբերում: Յոյս ունեմ բարեկամներս հաւաննու Ահա՛ կարդամ քեզ մէկ կտորը:

Զառափեանը և միւս բարեկամները յիրաւի անկեղծաբար մեծ կարծիք ունէին Կորկոտեանի վերայ, նորան պաշտում էին, գովում էին և երեսին և դրսում, և ի հարկէ նորա գոռոզութեան գլխաւոր պատճառներից մէկն էլ նոքա էին: Կորկոտեանը այնպէս սովորել էր նոցանից գովասանքներ լսել, որ չէր հաւատում այն պարոններին, որոնք նորան հակառակում էին: Կորկոտեանը հեռանում էր այդ նախանձոտ պարոններից, որոնք միայն նորա ոգևորութիւնը սառեցնում էին, և աշխատում էր՝ որչափ կարելի է՝ կարճ կապել նոցա հետ:

Առաւ նա գրածը և սկսեց.

«Միջնադարեան թանձրախիտ խաւարի մէջ, ամենայն բան մթութեան ծնունդ լինելով, թող չէր տալիս տգիտութեան քօղը

պատուելու... ընդհանուր կեանքի խմբագիրը նոյն ինքն մթութիւնն էր խաւարային մտքերով նախապաշարած...

—Սպասի՛ր, տղայ՛, մի՛ կարդալ, արդէն զգում եմ, որ խոր մտածած բան է։ Ես ուզում եմ ընկերներին հետ միասին լսել, որ սուպերութիւնը աւելի սաստիկ լինի և եռանդով ու զգացմունքով խօսենք մեր լրագրի վերայ։ Մի քիչ առաջ, երբ ես քեզ մօտ մտայ, տեսայ քեզ նստած։ Հէնց իսկոյն գուշակեցի, որ դարձեալ մի հազար գիւտ բան պէտք է ազգիդ նւիրես։ Ո՞նա՛ս բարեաւ, ցտեսութիւն։

Կորկոտեանը, առանց ժամանակ կորցնելու, իսկոյն նստեց իւր սիրելի աթոռի վերայ, գրիչը առաւ ձեռքը և սկսեց այնպէս շտապով գրել, որ ինքն ևս զարմանում էր իւր վերայ։ Յարմար էր թէ անյարմար, նա այդ չը նայեց, այլ սկսեց գրել նոր խմբագրութեան անհրաժեշտութեան մասին։ Նա աշխատում էր ապացուցանել, որ կեանքի մէջ կատարուող բազմաթիւ անճոռնի երևույթների պատճառը—լաւ խմբագրութեան բացակայութիւնն է։ Զը գիտեմ ի՞նչ պատճառով նա մեղադրում էր խմբագրութիւններին, որ մինչև այժմ չը կան մանկական գրադարաններ մեր քաղաքներում, և երգեցողութիւնը ամենայն տեղ կանոնաւորւած չէ, ինչպէս ցանկալի էր։ Ի վերջոյ նա յարձակում էր սարսափելի ածականներով խմբագիրների վերայ՝ նոցա առւտրական զանազան խարդախութիւնների մէջ մեղադրելով։ ապացուցանում էր իւր այդ միտքը ակնարկելով յայտարարութիւնների վերայ։ Գլխաւոր յօդւածին նա կցեց մի թանի մտքեր անուսով մի թեթիւ գրւածք, որի մէջ աշխատեց մի քանի կէտեր նշանակել, որոնք ուղեցոյց լինեն միւս օրւայ խորհրդին։ Արդէն շատ ուշ էր, երբ նա զգաց փոքր ինչ յղնածութիւն, քաղց և ծարաւ։ Բայց ինչ պէտք էր արած։

—Առաւօտը յօդւածս կ'ուղղեմ, ասաց և կիսակատար շորերը հանած՝ ձգեց մահճակալի վերայ։

II.

Մ Ե Ծ Խ Ո Ր Հ Ո Ի Ր Դ

Նշանակւած ժամին սկսեցին ժողովել բարեկամները կամաց կամաց։ Նախ եկան երկու վառվռուն պատանիներ, որոնք այնքան սաստիկ դրավւած էին բոլոր ճանապարհը իրանց խօսակցութիւնով,

որ միմեանց գրկելով և ուսին խփելով ու ձեռքը սեղմելով, անց ու դարձ անողներին զարմանք էին պատճառում: Ուրախ ձայնով ներս մտան և այնպէս էլ ուրախ թռան Կորկոտեանի մօտ:

—Ս տղայ՝, լաւ բան ես սարքում: Ինչո՞ւ մինչև այժմ չէիր ասում: Նոր արիւն ածեցիր մեր ջղերի մէջը:

—Նստեցէ՛ք, բարեկամներ, պատասխանեց փոքր ինչ հպարտ կերպով Կորկոտեանը: Ես կամենում էի, որ դուք ինքներդ գայիք այդ համոզմունքին, որ գործը սկսւէր առանց երկայն գլխացաւութեան, առանց անհաշտելի երկպառակութեան:

—Ո՞վ գէ՛մ կը լինի լաւ բանին:

Ներս մտան այդ ժամանակ դարձեալ երեք մարդ և նոցա ետևից Սիմօնը: Բոլորն էլ ուրախ տրամադրութիւնով:

—Տեսնում ես, պարոն խմբագիր, ինչքան մարդ ժողովեցի. դեռ երկուսն էլ կը դան: Ես ամբողջ գիշերը մտածում էի նոր հրատարակութեան վերայ. ի՞նչ անուն տանք նորան: Ես վճռեցի իմ կողմից առաջարկել «Նշոյլ» անունը: Ես կարծում եմ, որ այդ բառի նշանակութիւնից ինքն իրան հասկանալի է թէ ինչո՞ւ լրագիրը պէտք է այդպիսի անուն ունենայ: Մեք սկսում ենք նոր գործունէութիւն և ի հարկէ լաւ ազգային գործունէութեան նշոյլը մեք ցոյց կը տանք մեր հրատարակութեան միջոցով:

—Ես քեզ հետ համաձայն չեմ, սառն կերպով պատասխանեց մէկը:—Նշոյլ՝ դա ի՞նչ անուն է: Ուրեմն մեր լրագիրը ազգային գործունէութեան միայն մի նշոյլը պէտք է լինի: Նշոյլը մեր այժմեան հրատարակութիւնների մէջն էլ կայ: Եթէ բանը լոյսի վերայ եկաւ՝ աւելի լաւ է իմ կարծիքով անուանել արդէն «Ճառագայթ»:

—Ի՞նչ էք բռնել լոյսից. մէկ ուրիշ անուն է հարկաւոր: Այնպէս անուն, որից հասկացւի բոլորը. զորօրինակ «Շարժում»:

—Բաւական է, եղբայրներ, անունի վերայ խօսել, մէջ մտաւ Կորկոտեանը. նախ պէտք է խօսել հրատարակութեան վերայ և յետոյ:

—Զգույշ տղայ ես, գիտենք: Բայց թո՛ղ խօսենք: Քեզ ի՞նչ փնտս է հասնում: Տեսնում ես ինչքան վառւած ենք:

Մտան վերջին երկու հիւրերն էլ, որոնցից մէկը՝ յոգնած և տխուր դէմքով՝ համարում էր միւսներից աւելի զարգացածը: Դորա ազգանունն էր Սերալեան և իսկապէս դա փոքր իշատէ խելօքն էր դոցանից:

—Տղե՛րք, ասաց Սիմօնը, նստեցէ՛ք, որ ժամանակէ՛ր կորցնենք, թող գործը շուտով սկսենք: Առաջ թող Կորկոտեանը կարդայ իւր յօդածը, յետոյ կը սկսենք և խորհուրդը:

Բոլորը լռեցին. բայց բարակ քմծիծաղը և ուրախ տրամադրութիւնը չէր անցնում նոցա երեսից: Կորկոտեանը առաւ մաքուր արտագրած յօդածը, դրաւ սեղանի վերայ, մի փոքր հազաց, օձիքը ուղղեց, աթոռը փոքր ինչ առաջ ու յետ տարաւ և յետոյ դառնալով հասարակութեան՝ բերանացի մի փոքր յառաջաբան արաւ առաջիկայ ժողովի մասին:

—Սիրելի բարեկամներ՝ և ընկերներ՝, Երկայն ժամանակ միմեանց հետ ապրելով, մեք արդէն միմեանց ճանաչում ենք, ուստի խօսել խմբի մասին աւելորդ է: Դուք բոլորդ էլ գիտէք, որ մեր հասարակական գործիչների շրջանում մեք չենք մասնակցում և չենք էլ ցանկանալ մասնակցելու: Մինչդեռ մեք ունենք ցանկութիւն, և եռանդ, և ուստի գործից վախենալու առիթ չ'ունենք: Բայց այդ գործը սկսելուց առաջ մեք պէտք է կրիտիկաբար նայենք այժմ դործողների վերայ և չը խնայենք նոցա և մտածենք մեր անելիքը համաձայն վճռելու: Ուրեմն կը կարդամ ես իմ կրիտիկական յօդածը, յետոյ կը խօսենք լրագրի վերայ...

Կորկոտեանը քրտնած ճակատով բացաւ տետրակը: Նա մտքումը շարադրել էր ուրիշ յառաջաբան. բայց չը կարողացաւ բոլորը մտաբերել. ուստի աշխատեց շուտով աւարտել նորան: Սկսեց յօդածի ընթերցանութիւնը ծանր և դողդոջուն ձայնով:

Ունկնդիրների համար փոքր ինչ դժւար էր սկիզբը. բայց յետոյ քանի գնաց ճառը թեթեւացաւ և գեղեցկացաւ: Ինքը Կորկոտեանը վառւեց այնպէս, ինչպէս երէկ՝ յօդածը գրում ժամանակը: Խոր լուութիւնը ընդհատուում էր գովասանութեան թեթեւ ձայներով. «կեցցէ—մեր տղա՛յ, մօլօղեց»:

Երբ Կորկոտեանը հասաւ Երուսաղէմին և ողբերգական ձայնով բացազանչեց. «ով հանճա՛ր, ընկճւեցիր ամենակալ խմբագիրների կողմից», պատանիները մի ըստէ ընդհատել տւին ընթերցանութիւնը իրանց աղաղակներով:

—Ճշմարիտ է. այդպէս, հէնց այդպէս, կեցցէ՛ Կորկոտեան:

Կորկոտեանը շարունակեց և հասաւ խմբագիրներին: Բազ-

մաթիւ սարսափելի մեղադրանքներից յետոյ այնպէս զգացմունքով աղաղակեց՝ տաղանդակեր, եռանդաբեկ և հանճարասպան, որ ինքն ևս փոքր ինչ զարմացաւ. բայց սաստիկ յուզմունքից վեր կացաւ և մի քանի քայլ յետ գնաց սեղանից: Միւս ընկերներն էլ աննկատելի կերպով հետևեցին նորան: Մի քանի րոպէից յետոյ դարձեալ խուճրդ տեղաւորւեց առաջւայ պէս և ընթերցանութիւնը շարունակեց:

Վերջացաւ յօդածը ընդհանուր հաւանութեան ցոյցերով: Կորկոտեանը ոգևորւած ասաց բերանացի մի կարծ ճառ, որտեղ աւելացրաւ այն բաները, որ մոռացել էր յառաջաբանում, յետոյ սկսեց կարդալ «մի քանի մտքերը»:

«Մի քանի մտքերի» մէջ այնքան խճճւած խնդիրներ կային, որ լսելը դժւարացաւ. այնպէս որ Կորկոտեանը աշխատեց միայն հարկանցի ծանօթացնել լսողներին այդ հարցերի հետ:

—Այժմ, բարեկամներ, մնում է լսել ձեր խօսքը, ձեր կարծիքը, ձեր քաջալերութիւնը, ձեր դատաքննութիւնը:

—Կորկոտեանը ապացուցեց մեզ նոր լրագրի անհրաժեշտութիւնը և նախագիծ տուաւ մեզ. մնում է, որ քննենք արդեօք ով պէտք է լինեն խմբագիրը և ամենամօտ աշխատակիցները:

—Ապասեցէ՛ք, կտրեց խօսքը Կորկոտեանը, այժմ ամենագլխաւոր խնդիրն է. ի՞նչ մեծութեան թերթ պէտք է հրատարակել և քանի՞ անգամ շաբաթը:

Երկայն վիճաբանութիւնից յետոյ վճռեցին. թերթը սովորական մեծութիւնով, հրատարակել շաբաթը երեք անգամ:

Խնդիրները խառնուեցին. մէկը միւսին չէր հասկանում: Ազմուկին վերջ դրաւ Սերալեանը, որ գոռ ձայնով երեք բարեկամների հետ խօսում էր լրագրի ուղղութեան և բաժինների մասին: Խօսք եկաւ թղթակիցների վերայ. Սերալեանը յայտնեց, որ զուրկ լինի լրագիր հիմնելը, եթէ լաւ թղթակիցներ չը ճարեն, գոնէ առաջին ամիսները կամ տարին, մինչև որ լրագրի կերպարանքը պարզւի...

Մի պատանի չէր կամենում թոյլ տալ, որ Սերալեանը վերջացնի և նախատինքով նորան ասաց. Սերալեան, դու իրաւունք չ'ունես «զուրկ լինի հիմնել» բառերը գործ ածել. դու կարող ես կարծիքդ յայտնել թղթակիցների մասին և ո՛չ լրագրի գոյութեան:

Մի քանիսը պաշտպան դուրս եկան Սերալեանին, միւսները

տաք պատանուներ: Կուսին վերջ գրաւ Սիմօնը, առաջարկելով թղթակից ունենալու Պօլսում: այդ նպատակով նա անհրաժեշտ էր համարում խմբի անդամներից մէկին ուղարկել Պօլիս մի քանի ժամանակ թղթակցելու մինչև տեղական երիտասարդները սկսէին թղթակցել:

—Այդ իսկ միջոցով կը գրաւենք պօլսեցիների ուղարկութիւնը մեր վերայ և կ'ընտելացնենք նոցա մեր լրագիրը կարգալու:

Քաղաքական բաժինը մի քանիսը առաջարկում էին բոլորովին դէն գծել. բայց չը յաջողեց, որովհետև նիւթ չեղած ժամանակը գոնէ նիւթ կը լինէր լրագրի համար:

Խօսք բացեց յայտարարութիւնների մասին. վճռեցին ընդունել, թէև նկատեցին, որ դա մի չարիք է, մի զիջում է, որ նոքա պէտք է անեն, որովհետև այժմեան լրագիրները արդէն սովորեցրել են հասարակութիւնը այդ բանին:

Բաժանորդներ կարելի էր ճարել. ուստի այդ մասին խօսք չը կար: Փոքր ինչ մտածութեան նիւթ դարձաւ ծախքերի հոգսը, տպարանի ընտրութիւնը: Այդ էլ յետաձգեց մի ուրիշ անգամապ:

Խմբագիր ընտրեցին միաբերան Կորկոտեանին. իսկ միւսների վերայ բաժանեցին զանազան տեսութիւնները: Ընտրեցին երկու Ֆելիքսօսիստ, որոնցից մէկը պէտք է իրական կեանքից գրէր. իսկ միւսը պէտք է քաղածք անէր այն նամակներից, որ խմբագրութիւնը աւելորդ կը համարի առանձին տպագրել:

Ուրախ-ուրախ ցրեցին երիտասարդները՝ հաստատ հաւատալով գործի յառաջադիմութեան: Երկու մարդ վտըր ինչ կասկածում էին. այդ ինքը Կորկոտեանը և Սերալեանն էին:

III.

ԿՐԻՏԻԿՈՍՆԵՐ

—Մի՞թէ չես լսել, ճշմարիտ ես ասում: Նստի՛ր քեզ պատմեմ բոլորը մանրամասն: Մեր ազգը այդպէս առաջադիմութիւն է անում և դու, Մարութեան, քնած ես: Սորանից չորս օր առաջ մի ժողով էինք կազմել Կորկոտեանի մօտ, որտեղ վճռեցինք մի նոր լրագրական խմբագրութիւն կազմելու: Առաջ Կորկոտեանը կարգաց մի յօդած նոր լրագրի անհրաժեշտութեան....

—Իսկ շատ ժամանակ է, որ այդ միտքը չղացել է ձեր մէջ, թէ յանկարծ է երևացել. հարցրաւ Մարութեանը:

—Սպասի՛ր, պատմեմ, բոլորը կ'իմանաս: Իւր յօդաճում կորկոտեանը պարզ և ամենի համար շօշափելի կերպով ցոյց տուաւ, որ մեր բոլոր թշուառութիւնների պատճառը լաւ խմբագրութեան բացակայութիւնն է և այժմ եղածների փնասական ազդեցութիւնը:

—Ի՞նչպէս էր նա ապացուցանում. ի՞նչ փաստեր էր բերում:

—Տեսնում եմ, եղբա՛յր, որ գու ըստ քո սովորութեան սկսում ես քաջքշել մեր գործունէութիւնը: Ինչո՞ւ չես հաւատում մարդիկների բարեմիտ պարապմունքներին:

—Եղբա՛յր, հաւատում եմ. բայց կամենում եմ ինձ համար իսկապէս պարզել մի բան. ի՞նչն է ձեզ դրդել նոր խմբագրութեան վերայ մտածել և ի՞նչ ոյժերով էք մտադիր նորան տանելու: Ես ինքս բաւական չեմ այժմեան խմբագրութիւններից մի քանի բաներում:

—Ինքդ էլ ես խոստովանում, որ այժմեան խմբագրութիւններից անբաւական ես: Այնպէս էլ մեք ենք անբաւական:

—Ինչո՞վ էք անբաւական, ի՞նչ կողմերով, ի՞նչ խնդիրներով, ի՞նչ կերպ յօդաճներով, ի՞նչ հարցերում էք գուք տարաձայնում, փոքր ինչ տաքացած հարցրաւ Մարութեանը:

—Կորկոտեանը ցոյց էր տալիս, որ շատ քաղաքներ չ'ունեն զրադարան և հասարակաց ընթերցարան, որ երգեցողութիւնը մեր մէջ անկանոն է: Մոռացայ ասել, որ նա սկզբում ապացուցանում էր խմբագիրների բռնաւորական ազդեցութիւնը հեղինակների վերայ:

—Ուրեմն ձեր նոր խմբագրութիւնը պէտք է գեղեցկացնէ մեր եկեղեցիները, բանայ զրադարաններ, ընթերցարաններ, սովորեցնի կանոնաւոր երգեցողութիւն: Տեսնե՞նք: Գոնէ այժմ գիտեմ թէ ինչ պէտք է սպասե՞նք ձեր նոր լրագրից:

—Քեզ համար դա ծաղրալի է երևում: Ես մտադիր չեմ շարունակելու, խօսե՞նք մի ուրիշ առարկայի վերայ:

—Իսկ ձեր այն միտքը թէ այժմեան խմբագրութիւնները բռնաւորական դիրք են բռնել մի քանի խնդիրներում, ես համաձայն եմ: Բայց չը գիտեմ ի՞նչ մտքեր էք մտադիր դուք առաջարկել հասարակութեան, որ իրաւունք ունենայիք նոր խմբագրութիւն հիմնելու:

—Դարձեալ համաձայն ես մեզ հետ, ինքդ ես ասում: Բայց էլի չես հաւանում մեր արածները:

— Ես կամենում եմ իմանալ ինչո՞վ պէտք է դուք այնքան զանազանէք, որ իրաւունք ունենայիք ասելու, թէ այժմեան թըշ-ւառութիւնների պատճառը լաւ խմբագրութեան բացակայութիւնն է: Ի՞նչ է նշանակում «լաւ»: Ամեն մարդ կարող է ասել պէտք է ունենալ լաւ լրագիր, լաւ գրքեր, լաւ ուսուցիչ, լաւ ընկերութիւններ և այլն: Բայց ի՞նչպէս հասկանանք այդ լաւի ինչ լինելը:

— Ուրեմն դու մեզ յիմար ես համարում. կարծում ես թէ մեր եռանդը կը կորցնես այդպէս կրիտիկայով, մեր գործը հաստատ է և ոչ ոքի հաւանութեան մեք կարօտ չենք:

Երիտասարդները լռեցին: Փորձեցին առօրեայ գործերից մի երկու հարց միմեանց առաջարկելու. բայց խօսակցութիւնը այնքան տաղտկալի դարձաւ, որ երկուսի դրութիւնն էլ դժւարացաւ:

Վերջապէս ներս մտաւ Սիմօնը և ուրախ ուրախու ժպիտը երեսին ողջունեց նոցա: Մարութեանը հէնց մի առիթի էր սպասում, գդակը առաւ և պատրաստեց գնալու:

— Դու չես խանգարիլ մեր խօսակցութիւնը. գուցէ քեզ համար էլ հետաքրքրական լինի, աշխատեց նորան յետ պահել Սիմօնը:

— Գործ ունեմ՝ այժմ. մնաք բարեաւ. հազիւ հազ նոցա ձեռքը սեղմելով Մարութեանը դուրս թռաւ սենեակից: Սիմօնը այժմ նկատեց, որ միայն ինքն էր ուրախ տրամադրութեան մէջ:

— Ի՞նչ է պատահել, Գրիգոր. դու էլ ես ունքերդ կիտած:

— Ե՛լ թող մնայ, Մարութեանին չե՞ս ճանաչում: Հիմի ծաղրում էր այստեղ մեր լրագիրը, մեր խմբագրութիւնը:

— Ի՞նչ էր ասում:

— Բերանը ծեփեցի, թէ չէ ով գիտէ դեռ ինչ պէտք է ասեր. չէ հաւանում մի խօսքով. ասում է, որ նորան յայտնի չէ թէ ինչով ենք մեք լաւ ուրիշներից:

— Էլի այդ այժը խառնե՞ց. ո՞վ սկսեց խօսակցութիւնը:

— Ես սկսեցի: Ուզում էի նորան ուրախալի լուր հաղորդել. բայց նա հէնց առաջին խօսքիցս սկսեց ծաղրել — այդ ի՞նչպէս, ասում է, ձեր դիւտում յղացաւ այդպէս միտք:

— Տեսնում ես անպիտանին: Կարիճ է. նախանձոտ կարիճ: Ո՛հ,

Տէր Աստուած. երբ պէտք է այդպէսներից ազատենք, ողբերգական ձայնով Սիմօնը վերջացրաւ իւր խօսքը: Նորանից ոգևորւելով Գրիգորը, նոյնպէս ողբերգական ձայնով շարունակեց.

— Անմիաբանութիւն, անմիաբանութիւն, դու փրայստակ արիւր մեր ազգի բաղդաւորութիւնը... Է՛հ: Ի՛նչ, նոր լուր կայ: Դու ուրախ տուն մտար. ընկերներին տեսել ես այսօր:

— Շուտով կը գան այստեղ: Արդէն երկու յօդաժ է պատրաստուում լրագրի համար. մէկը թղթակցութիւն է, միւսը բաց նամակ: Դէհ այժմ թող կասկածեն մարութեանները. կոյր նախանձոտներ:

— Մարդկեանց վերան խօսենք, ի՛նչ ես կպէլ այդ խելագարներից. ես զարմանում եմ մեր Սերալեանի վերայ, նա միշտ զոդա պաշտպան է դուրս գալիս: Ձեմ իմանում ինչ համէ տեսնում զոցանից: Տեսնենք ի՛նչ կ'ասեն մեր լրագիրները, կը կատաղեն:

— Սերալեանը երեկ ինձ մօտ էր. նա ասում էր պէտք է մի քանի անգամ էլ ժողովւել և լուսաշարկում էր Մարութեանի ընկերներից մի քանիսին էլ կանչելու խորհրդի. բայց հագիւ թէ գլուխ գայ:

Ներս մտաւ Կորկոտեանը ծանր-ծանր առաջ շարժելով. նորա ետևից երկու պատանիներ, որոնցից մէկը ճլվլում էր անդադար և աշխատում էր ապացուցանել իւր առաջնայ միտքը թէ ճառագայթն անունը աւելի կը յարմարւի իրանց լրագրին, քան մի ուրիշ անուն:

— Ես շատ մտածեցի և դարձեալ գալիս եմ այդ եզրակացութեան, ասաց նա: Ճառագայթը մտնելով խոր անդունդները լուսաւորում է նոցա. ճառագայթը թափւելով սառնակոյտերի վերայ՝ նոցա հալեցնում է. ճառագայթը իջնելով երկրի վերայ՝ տալիս է կեանք բնութեան: Այդպէս պէտք է լինի և մեր զրական ճառագայթը:

— Կեցցե՛ս տղայ. երևում է շատ ես մտածել: Ի՛նչ կայ—կարող ենք լրագրի մէջ բանալ բանասիրականի նման մի բաժին, որ կ'անուանենք ճառագայթ և կը յանձնենք քեզ:

Մի քանի ժամանակից յետոյ ժողովեցին խմբակիցները: Պատմեցին միմեանց նոր լուրերը և նոր մտազրութիւնները. Մարութեանի խօսակցութիւնը ընդհանուր զայրոյթ և զզւանք պատճառեց: Նա մանաւանդ, որ Մարութեանի մօտիկ ընկերներից մէկը բաւականին հեգնական խօսքեր էր ասել խմբակիցներից մէկին:

— Վերջ ի վերջոյ անպիտանը, գիտէ՞ք, ի՛նչ է ասում ինձ:

— Ասա՛, ասա՛, վերջացրո՛ւ:

— Ստու՛մ է լաւ կը լինի ձեր լրագրի անունը դնել ջրաղաց....

Երիտասարդները բոլորովին զայրացան և տրտնջացին:

— Թողէ՛ք վերջացնեմ, ինչ որ ասաց նա ինձ. առաջնորդող յօդաւածների անունը ջուր դնել, ներքին տեսութեանը— ալիւրափոշի կամ կարճապէս փոշի. արտաքին տեսութեանը— աղմուկ. բանասիրականինը— տոպրակ. իսկ խմբագրի անունը կարելի կը լինէր դնել ջրաղաց պան. բայց Կորկոտեանն էլ պակաս անուն չէ:

Բարձրացաւ սաստիկ տրտունջ. ամեն մարդ մի սպառնալիք էր ուղարկում Մարութեանի խմբին: Միմեանց հասկանալը դժւարացաւ:

— Եղբայրներ, խնդրում եմ խօսք շնորհէք ինձ, բարձրաձայն սկսեց Կորկոտեանը: Գարշելի վարմունք է նոցա կողմից այդ բոլորը. բայց որովհետեւ այդ գործում խառն է իմ անձնաւորութիւնը— իմ ազդանունը, ուստի թողէ՛ք հանգիստ ալդ վայրահայներին, ես ներողամիտ եմ դէպի նոցա երեսպայութիւնը: Կ'աշխատենք, որչափ կարելի է անմատչելի դարձնել նոցա համար մեր լրագրի էջերը:

Ընդհանուր լռութիւնը և կամաց կամաց խոնարհող հայեացքները վկայում էին, որ երիտասարդները հաճութեամբ լսում էին Կորկոտեանին: Միայն Սերալեանը անհամբեր շարժմունքներով զարմացնում էր շրջապատողներին. վերջապէս նա խօսքը կորեց:

— Անկարելի է, ընկերներ, հեռացնել նոցա մեր լրագրից. մեք ինքներս խմբագրական բռնաւորութեան դէմ ենք. լրագրական ասպարէզը փակել անկարելի է: Նոցա ներկայութիւնը և յօդաւածները կարևոր են մեզ համար թէ նոր ոյժեր և թէ լրագրի մէջ ամենայն կարծիք և միտք մացնելու համար. թէկուզ...

— Ուրեմն թողնենք, որ թքեն մեզ վերայ, եթէ ոտնատեղ տանք, ով գիտէ դեռ ի՞նչ կը պահանջեն նոքա մեզնից:

— Այդ թոյլ ապա անկարելի է. բայց համբերութիւնը կորցնելը, սաստիկ յուզելը, զանազան կարծիքներից վախենալը— այդ բոլորն էլ մեզ համար գովելի յատկութիւններ չեն: Զրաղաց ասողը ամբողջ խմբի ներկայացուցիչը չէ և իսկապէս մի առանձին խումբ կազմակերպւած չէ ո՛չ այնտեղ, ո՛չ այստեղ: Ինչո՞ւ ենք հեռացնում այնպիսիներին, որ գուցէ մեր գործին համակրում են և կ'օգնեն էլ:

Երիտասարդները համարեա չէին լսում նորա խօսքերը:

միմեանց մէջ քչփչում էին— «ես շատ ժամանակ է նկատում եմ, որ նոցա կողմնէ քաշում... դաւաճա՛ն. տեսնում ես ի՞նչ լեզու է բանեցնում նոցա համար... ասածը սուտ չէ. բայց ինչո՞ւ է նոցա պաշտպանում... անմիաբանութիւն, անմիաբանութիւն, դու քանդեցիր...»

IV.

Դ Ա Ւ Ա Ճ Ա Ն Ն Ե Ր

—Տո՛, ի՞նչ եղաւ ձեր նոր խմբագրութիւնը, հարցրեց Մարութեանը Սերալեանից մի տասն օր յետոյ։

—Ոչինչ. ինչ պէտք է լինի խակ մտածած բանի վախճանը։ Մի քանի անգամ ժողովեցին, խօսացին, տաքացան, վառեցին, յետոյ հանգստացան և սառեցին։ Հիմքը խախտւոյ էր, խումբը շատ սահմանափակ էր. դուք էլ ձեզ շատ հեռու պահեցիք։

—Դու որ խմբի մէջն ես եղել, շա՛տ բան ես շահել։

—Ձեմ շահել. բայց և այնպէս փորձել եմ ուշադիր լինելու այդ նոր ձեռնարկութեան։ Եթէ մարդ շատ խտրութիւններ դնի, չի էլ կարող իսկական գործի գալուստը իմանալ և նորան յարել։ Ով գիտէ կարելի է մի լաւ բան էլ դուրս գար այս փորձից յաջող դէպքում։

—Ոչինչ կարգին բան դուրս գալ... է կարող այդ խմբից։ Մի՞թէ ինքդ չը գիտես դոցա բոլորի մոտաւոր արժէքը։ Ես այն կարծիքին եմ թէ այդպիսիների հետ չը պէտք է երկայն բարակ զրոյցի մտնել։

—Ձէ, Մարութեա՛ն, չէ. սխալւում ես։ Մինչև որ դու քո երկայն մտածմունքներով քո ցանկացած «լուրջ գործունէութիւնը» իրագործես, ուրիշները լաւ—վատ մի բան կը սկսեն և մի տեղ կը գրաւեն գրականութեան և հասարակական կեանքի մէջ։

—Մի խայտառակ և ծաղրալի տեղ։

—Դու այդպէս ասա՛. իսկ այդ պարոնները կարող են ամբողջ տարիներ հաստատ մնալ իրանց տեղում։

—Շատ ցաւալի է, եթէ այդպէս է։ Դու ասում ես, Սերալեա՛ն, որ ձեր գործը քանդւեց, փչացաւ։

—Այսինքն դեռ չի փչացել. բայց իմ կարծիքն է, որ նա կը փչանայ. շատ պարզամիտ անփորձ մարդիկ են։ Պէտք է դարձեալ ժողովենք խօսենք. բայց ես արդէն յոյսս կտրել եմ։

—Եւ խորհուրդ տուր բոլորովին հեռանան այդ մտքից: Դոցա հրատարակութեանը կարօտ չէ մեր հասարակութիւնը. դոքա իրանք պէտք է բաւականաչափ պատրաստուեն ուսուցանողներ լինելու համար:

—Մարութեան, դու այդպէս չը պէտք է ձեւակերպես քո միտքը: Դու պէտք է երկու բան զանաղանես, նոր հրատարակութեան կարեւորութիւնը և նորա նախաձեռնողների ձեռնհասութիւնը: Կարող է երկրորդը վատ լինել, բայց առաջինը իւր նշանակութիւնը չէ կորցնում:

—Իսկ ես ասում եմ, եթէ երկրորդը վատ է, եթէ խմբագրութիւն կազմողները վատ են, անկարող, թույլ, տկարամիտ—էլ ինչ խօսք կարող է լինել նոցա արդիւնաբերութեան մասին:

—Ո՛չ, եթէ մի գործի կարեւորութիւնը դուք զգում էք, դուք պէտք է որոնէք միջոցներ նորան իրագործելու:

—Նախ դեռ խնդիր է կարեւորութեան աստիճանը և յետոյ... այդ կարեւորութիւնը զգալուն հեռ միասին եթէ ես զգում եմ, որ միջոցներ չը կան ցանկացածս իրագործելու, այն ժամանակ:

—Ուրեմն դու կարեւորութիւնը չե՞ս ընդունում:

—Ընդհանրապէս ասած, ոչ. ես կը ցանկանայի մի քիչ բարւոքում եղածի մէջ:

—Իսկ եթէ բարւոքում մտցնելը անկարելի է:

—Այն ժամանակ հաշւել քո պակաս համարածի արժէքը մի կողմից և եղածի արժէքը միւս կողմից և համեմատել դոցա միմեանց հետ: Ես այդ համեմատութիւնը արել եմ և եկել եմ այն եզրակացութեան, որ այդ պակաս համարւածը առայժմ դեռ թեթեւ կշիռ ունի... կարելի է ժամանակով նա աւելի զգալի կը դառնայ: Իսկ այժմ տեսնելով, որ այդ պակասը լրացնողները ուզում են լինել Կորկոտեանի աշխատակիցները, ես բացարձակապէս յայտնում եմ, որ դա յանդգնութիւն է: Թող դոքա իրանց վերայ ընդունին թղթակցի, լրատւի, թարգմանչի պաշտօններ մեր եղած հրատարակութիւնների համար:

—Բայց ա՛յն պակասը, որի մասին խօսեցինք, բայց ա՛յն բարւոքումի կարեւորութիւնը, որ ինքդ էլ շեշտեցիր:

—Ա՛յ, ե՛կ դորա մասին խօսենք. դա իսկապէս հետաքրքրական հարց է. մտածենք, կարելի է մի բան յաջողցնում ենք: Վերջապէս, գուցէ այս տեսակ խօսակցութիւններից պարզ-ի առհասարակ այն, թէ ինչ լուրջ բան կարող ենք իրագործել այժմեան ոյժերով:

— Ես համաձայն եմ ասածիդ. բայց կասկածում եմ թէ այժմեան յարուցւած խնդիրը կը քնի:

— Մի բան, Սերալեան, մի' մոռանալ, որ մեծ մտածողութեան և նախաձեռնութեան ոյժեր չ'ունենք: Դժբաաւհասարակ հազւագիւտ են:

— Հաւաքական ոյժին միթէ՞ չես հաւատում:

— Հաւատում եմ. բայց այն հասարակութեան մէջ, ուր կայ մտաւոր կեանքի անհաշուութիւն, երկայն և լուրջ գործունէութեան մշակւած անդաստան: Իսկ այդ մեք չ'ունենք: Մեք երկու մարդ միմեանց պատահելուց, ստիպւած ենք լինում միմեանց երկայն բարակ բացատրելու մեր հայացքները: Որոշ դպրոցներ, որոշ սիւներ չ'ունենք:

— Ուրեմն խնդիրը դարձեալ չի մեռնում, այլ կերպարանափոխւում է: Սակայն եթէ չը կարողացանք մեր ցանկացածին հասնել:

— Դորա մասին էլ յետոյ, ժամանակը ցոյց կը տայ:

— Ուրեմն, Մարութեան:

— Խօսենք մի քանիսնեքի հետ և յետոյ մի տեղ ժողովենք:

— Այդ էլ փորձենք:

Բազու. 1880 թ.